

Олена Крупницька

ПОЧАЇВСЬКИЙ «СЛУЖЕБНИК» 1735 р. ЯК ПАМ'ЯТКА КНИЖКОВОГО МИСТЕЦТВА

На основі збереженого «Служебника» 1735 р. з музейної колекції «Рідкісна книга» Тернопільського краєзнавчого музею проаналізовано перше видання Почаївської монастирської друкарні, особливості його художнього оформлення.

Ключові слова: Почаївська монастирська друкарня, стародрук, гравюра, мідерит, дереворіз, титульний аркуш, філігрань, палітурник.

Для українського культурного життя XVIII ст. велике значення мала просвітницька та видавнича діяльність Почаївської монастирської друкарні. Видавничий осередок, заснований у 1733 р. на Волині, був одним із найпотужніших, яким опікувався Чин святого Василя Великого (ЧСВВ). Через століття, у 1831 р., монастирська друкарня перейшла у власність Російської православної церкви і функціонувала до початку Першої світової війни. Така різноманітність культурних ініціатив, пов'язаних з Почаєвом, зумовлювалася тісним зв'язком друкарні з василіанськими монастирями і навчальними закладами. У доробку Почаївської монастирської друкарні поряд із церковнослов'янськими книжками мають високу історичну та мистецьку цінність також видання українською, польською, латинською мовами, а пізніше, з кінця XVIII ст., – російською. За цей плідний видавничий період вийшло друком близько 250 книг кириличним та близько 200 книг латинським шрифтом різними мовами [10].

На нашу думку, варто зупинитися на найпершому відомому раритетному книжковому виданні Почаївської монастирської друкарні «Леітоургікон си есть Служебник содержашч в себя по чину Св. Восточ. Церкви Литургій, Іже в святых отец наших Іоанна Златоустаго, Василя Великого и Григорія Двоєслова съ службами Недельними Праздничними и Общими», що вийшло 1735 р. Його примірник зберігається в Тернопільському обласному краєзнавчому музеї у фондовій колекції «Стародруки Почаївської друкарні».

Стародрук містить два титульні аркуші: перший датований 1735 р., другий – 1734 р. Книга присвячена єпископу Феодосієві

Любинецькому-Рудницькому, засновникові Почаївської монастирської друкарні. На звороті титульного аркуша розміщено його родовий герб з підписом: «IN STEMA ILLUSTRISSI: RVDNICCIORVM» [2, с.2]. У «присвяті», яка написана на чотирьох сторінках, ідеться, власне, про початок діяльності Почаївської друкарні. Тут знаходимо визначення «Службника» як «типографского первенства» [2, с. 4], згадуються імена осіб, очевидно, причетних до видання книги, зокрема «благородних Шумлянських, Шептицьких, Виговських», а також «доми славних Колонтаїв, Вілежинських, Загвойських, Угерницьких, Дяковських» [2, с. 5]. Наприкінці «присвяти» є підпис ієромонаха Гедеона Козубського, ігумена Почаївського, «с всею о Христе братією». Наступна сторінка присвячена читачеві, під заголовком «Священному читателю».

Книжка друкована форматом in folio, розмір – 28,2 x 17 см, налічує 292 сторінки (10+190+92). Використано різного розміру шрифти: 10 рядків – 81, 62, 51 см, у тексті, де висота букв дорівнює 3 мм, вміщається 29 рядків, коли висота букв 1,5 см – вдвічі більше – 48 рядків [3, с. 50]. Друк – одноколірний (чорний). Текст на сторінках поданий старослов'янською мовою у вигляді двох колонок, які оформлені в лінійних рамках.

Церковна книга виготовлена з паперу різної товщини, на якому присутні три види філіграней, а саме – емблемна частина [7, с.17].

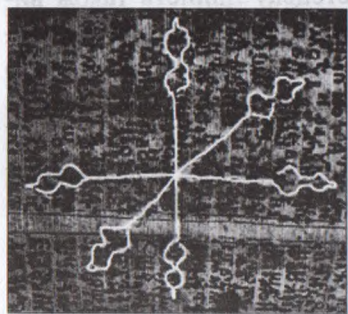

Рис. 1а

На одному із зображень водяного знаку – шестираменний кінцевий хрест, кінці якого у вигляді деформованої вісімки з виступом у верхній частині (рис.1а). На другому – повторюються елементи першого філігранного візерунка тільки на чотирираменному хресті (рис.1б). Третя філігрань має грушоподібну чи підковоподібну форму з двома розімкненими кінцями, у верхній частині є невеличкий виступ (рис.1в).

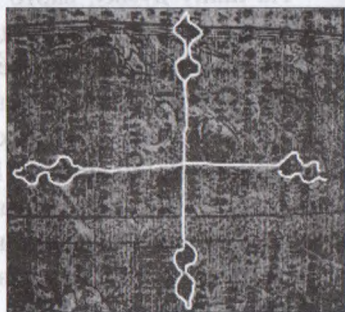

Рис. 1б

Рис. 1в

найкращих надбань українського книжкового мистецтва XVIII століття. Над художнім оформленням книжки працювали талановиті митці, зокрема гравери Андрій Голота з Підкаменя, який удосконалював майстерність у Львові, Києві, Вільні, та Йосиф [5, с.780; 9, с. 75].

Перший титульний аркуш 1735 р. – це перший мідерит почаївських видань, який належить Андрієві Голоті (рис.2). Зображення є тематичним й відповідає назві книги. На зображенні відтворена сцена Літургії: за престолом стоять троє святих – Іван Златоуст, Григорій Двоеслов, Василій Великий, а під аркою вгорі – голівки херувимів [4, с.239]. На звороті цієї форти розміщено вже згадуваний герб Любинецьких-Рудницьких. Ця сторінка стародруку частково пошкоджена, відсутній правий нижній кут.

Друга форта позначена 1734 р. – це дереворіз майстра Йосифа, представника доби бароко. Вона приваблює новизною композицій. Винахідливість майстра в тому, що звич-

Зазначимо, що у відомому альбомі Ореста Мацюка «Папір та філіграні на західноукраїнських землях» описи цих філіграней не зустрічаються.

«Служебник» добре підготовлений до друку і професійно проілюстрований. У ньому вміщено дві форти, 11 ілюстрацій, 16 заставок разом з повторними, 9 кінцівок, трапляються понад 200 ініціалів, а також вилиті прикраси: оздоблення колонтитулів, орнаментовані смужки. Використані друкарські прикраси належать до

Рис. 2

ну книжкову прикрасу – бароковий картуш, який до цього часу використовувався у заставках, кінцівках, фронтисписних композиціях, він переніс на титул [4, с. 311]. На звороті цього титулу – гравюра «Чудотворної ікони Почаївської Пресвятої Діви Богородиці» датованої 1733 р. [2, с.10]. На ній зображено Почаївську Богоматір з дитиною у прямокутній рамці, що імітує дерев'яні профільовані планки. Цей твір також виконав майстер Йосиф [4, с. 242].

У «Службнику» чималу увагу приділено фронтиспису. Представлено чотири великих гравюри «Св. Іван Златоуст», «Св. Василій Великий», «Св. Григорій Двоєслова» та «Розп'яття». Автором цих дереворитних зображень є гравер Йосиф. Постаті схожі на зарисовки з натури барокових скульптур, що стоять на будівлях та в інтер'єрах костелів у Бучачі, Львові, Підгірцях [6, с.106]. Такий високий рівень виконаних гравюрних робіт сприяв високому рівню української книги і мав значний вплив на інші мистецькі жанри. Часто ілюстрації друкованої книжки використовували як іконографічний взірць [8, с. 169].

Решта ілюстрацій меншого розміру, їх подано не на окремій сторінці, а безпосередньо в тексті. Наступні книжкові прикраси – це заставки, які періодично повторюються, заповнені рослинним орнаментом і з фігурним зображенням у центрі. Ініціали, яким також притаманне повторення, не однакові за розміром: більші (2,5 x 2,5 см) декоративно оздоблені рослинним орнаментом, тваринними, архітектурними та фігурними сюжетами; менші (1,3(4) x 1,2 см) – у прямокутній рамці із заштрихованим тлом. Привертають увагу дослідника різні за стилем кінцівки. Для їх оформлення створено композиції з квітів і листя, вази з квітами і плодами, плетені візерунки.

Останнім текстовим друком книжки є зміст – «Оглавленіє». Ця сторінка і попередня відірвані від основи і частково знищені.

У цьому раритетному виданні на сторінці 86 вгорі у лівій колонці є паперова вклейка із друкованим текстом [2, с. 96]. Також у нижній частині сторінки 137, де розміщена кінцівка, знаходимо рукописний текст, писаний чорним чорнилом, у якому начебто йдеться про купівлю «Службника». Текст цього запису нерозбірливий, датований «25. XIII 1739» [2, с. 147].

Стародрук оформлений у картонну палітурку, яка обклеєна шкірою коричневого кольору з тисненням орнаментом. У центрі орнаменту – квітка невеликого розміру, а по краях вузька декоративна рамка. Ймовірно, що інтролігатором (палітурником) цього «Служебника» був Хома Величковський. Підставою для цього припущення є збережений документ – контракт на переплетення церковних книг, насамперед «Служебника», з міщанином містечка Підкамінь Хомою Величковським від 14 січня 1736 р. На документі є підпис ігумена Гедеона Козубського [1, с. 1-3].

На сьогоднішній день палітурка має деформований вигляд з потертостями та частковими пошкодженнями, корінець відірваний від основи. На сторінках є плями від вологи та бруду.

У 1977 р. «Служебник» 1735 р. був переданий у музейну колекцію з Почаївської лаври.

Представлене видання Почаївської монастирської друкарні є цінним джерелом для пізнання культури, мистецтва, історії, мови, богослов'я, літератури минулого і сучасного.

Список використаних джерел

1. Державний архів Тернопільської області. – Ф.258. – Оп.1. – Спр.38. – Арк.1–3.
2. Тернопільський обласний краєзнавчий музей //РК–1067. «Служебник». – Почаїв, 1735. –292 с.
3. Запаско Я. Пам'ятки книжного мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга друга. Частина перша. (1701 – 1764). /Я.Запаско, Я. Ісаєвич. – Львів: Вища школа, 1981. – 130 с.
4. Запаско Я. Мистецтво книги на Україні в XVI –XVIII ст. /Я. Запаско. – Львів: В-во Львівського університету, 1971. – 312 с.
5. Історія української культури. (Українська культура другої половини XVII –XVIII ст.). – К.: Наукова думка, 2003. – Т.3. – 1246 с.
6. Логвин Г. Н. З глибин. Гравюри українських стародруків XVI –XVIII ст. /Г. Логвин. – К.: Дніпро, 1990. – 408 с.
7. Мацюк О. Я. Папір та філіграні на українських землях XVI – початок XX ст. /О. Я. Мацюк. – К.: Наукова думка, 1974. – 294 с.
8. Овсійчук В. А. Українське мистецтво XIV – першої половини XVII століття. /В. А. Овсійчук. – К.: Мистецтво, 1985. – 176 с.

9. Свенціцький І. С. Початки книгопечатаня на землях України. / І. С.Свенціцький. – Жовква, 1924. – 416 с.

10. Століття почаївського друку (до 275-річчя виходу першої книги Почаївської уніатської друкарні) /В.Бочковська. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uaznavstvo.univ.kiev.ua>ua/Calendar...2009/Bochkov...>

Olena Krupnitska

THE POCHAYIV «SLUZHEBNIK» (1735) AS AN ARTIFACT OF THE BOOK-MAKING ART

The analysis of the first edition of the Pochayiv Monastery Printery based on the survived version of «Sluzhebnyk» (an Orthodox «Missal», 1735) from the collection «Rare Book» of the Ternopil Local History Museum is given. The particular attention is devoted to the peculiarities of its design.

Key words: Pochayiv Monastery Printery, printed anciently, engraving, copper engraving, wood carving, cover sheet, filigree, bookbinder.